

МЕХАНІЗМИ ЕКОНОМІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ: ЕВОЛЮЦІЯ, НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ

У статті розглядаються еволюція економічних механізмів регулювання та управління на мікроекономічному та макроекономічному рівнях, напрями їх розвитку.

An evolution of regulation and management economical mechanisms on micro- and macroeconomical levels are considered. Directions of their transformation at current stage of society development are discussed.

Ключові слова: механізм економічного управління на мікро- та макрорівні, механізм економічного регулювання на макрорівні.

Вступ. На етапі становлення і розвитку постіндустріального суспільства під впливом інформаційної революції сформувалася нова прогресивна модель організаційної структури економіки. Сучасна цивілізація вирішувала цю проблему на шляхах перетворень у рамках регульованої, соціально-орієнтованої ринкової економіки. Модель складається з певних елементів, що утворюють єдину взаємопов'язану і взаємозалежну систему, кожен з яких має певну автономність. Одним із таких елементів є сучасна система економічного управління та регулювання на мікро- та макрорівнях[1, 124].

Постановка задачі. Метою статті є розгляд еволюції економічних механізмів управління та регулювання на мікроекономічному та макроекономічному рівнях, напрямків їх вдосконалення.

Результати дослідження. Історія ринкового господарства на Заході нараховує кілька сторіч і сучасний його рівень - це результат тривалої еволюції і вдосконалення. Функціонування господарства в ХІХ ст., заснованого на ринкових механізмах і регульованого вільним ринком, мало циклічний характер і супроводжувалося періодичними і гострими кризами надвиробництва з усіма їх негативними економічними і соціальними наслідками. Початок ХХ ст. ознаменувався двома принципово важливими подіями: 1) виникненням олігополістичних структур в наслідок розвитку економіки та зростанням концентрації і централізації виробництва і капіталу; 2) запровадженням в період Першої світової війни системи державного військового регулювання національного господарства. У примусовому порядку перерозподілялися ресурси на цілі війни. Були створені відповідні інституціональні державні

структури, що тісно співробітничали з приватними, насамперед, великим бізнесом на основі взаємодії з галузевими підприємницькими асоціаціями та іншими об'єднаннями, що виконували високопробуткові військові замовлення.

Після Першої світової війни в усьому західному світі державне регулювання економіки було практично демонтоване і до кінця 20-х років діяла в основному колишня система з її відносно вільним і маловідомим ринком, анархією і неминучими періодичними кризами. У науковій літературі тих років було чимало публікацій, що обґрунтовували необхідність повернення до "здорових" начал економічного життя і неприпустимості будь-яких обмежень приватної ініціативи з боку бюрократичних державних структур [2, с.138].

Саме ця система породила "велику депресію" - найгострішу кризу 1929-1933 років. Це була криза, що не мала аналогів в історії капіталізму: вона продовжувалася чотири роки, охопивши практично увесь світ, усі галузі і сфери економіки. У США обсяг ВВП у 1929-1933 рр. зменшився на 39 % . Промислове виробництво найбільшою мірою скоротилося в 1929-1933 р. у США і Німеччині - на 46 %, Великобританії - на 16 %, у Франції - на 28 % і в Італії - на 33 %.

Криза привела до небезпечного загострення соціальних суперечностей. Кількість безробітних у капіталістичних державах сягнуло 26 млн чол. Таким чином, колишня система ринкових економічних регуляторів, як показала криза, зжила себе. Необхідні були неординарні заходи, щоб опанувати ситуацією і не допустити незворотних наслідків.

Надалі на зміну в цілому вільному ринковому механізму прийшов регульований. Найбільш повно ця політика знайшла своє відображення в "Новому курсі" президента США Ф. Рузвельта. Була введена система прямого державного регулювання економіки. Досвід США та інших країн, у тому числі Великобританії, по виходу з кризи був вивчений і узагальнений знаменитим англійським ученим-економістом Дж. Кейнсом. Заслуга Дж. Кейнса і його школи полягала в тому, що вони усвідомили й у своїх роботах обґрунтували необхідність реформування колишньої системи чисто ринкових регуляторів, оскільки саме вона, тобто вільний і невідомий ринок, показала свою серйозну обмеженість. Таке регулювання охопило і соціальну сферу.

Друга світова війна ще в більшій мірі, ніж Перша, потребувала посилення системи економічного регулювання з боку держави. Після війни склалася система регульованого на постійній основі ринкового господарства і була усвідомлена необхідність оптимального поєднання ринкових і планомірних регуляторів. Власне, ця тенденція і знайшла своє вираження в пошуках сучасної моделі регульованого ринкового господарства [1, с. 67-78].

У 70-х рр. під впливом інформаційної революції почав складатися новий механізм регулювання на основі розвитку електроніки, обчислювальної техніки, інформатики і, в цілому, у зв'язку з переходом до моделі нової економіки [2, с.139]. Створення систем стратегічної інформації, об'єднаних комп'ютерних

мереж підприємств і компаній, автоматизації складської і конторської справи дозволило оперативно збирати й обробляти колосальні маси економічної інформації. Володіючи оперативними даними, можна було виробляти і приймати своєчасні рішення в сфері виробництва. В залежності від змін у ринковій кон'юнктурі розширювався випуск одних товарів, що користувалися попитом, і зменшувався тих, попит на які скорочувався; змінювався асортимент продукції, регулювався інвестиційний процес і т.п. Словом, інформаційні системи разом з маркетингом розширили можливості планомірного регулювання розміру і структури ринку і виробництва в національному і міжнародному масштабах [3, с.59-60].

Перехід на інформаційні системи і маркетингові технології відкривав сучасний етап розвитку - нову якість і ефективність зростання і самої економіки, і її регуляторів. Якщо режиму вільної конкуренції був адекватний невідомий ринок з роз'єднаними виробниками, то тепер ринок значною мірою втратив свою невідомість. Виникла можливість врахування його розмірів і структури виробництва, а також їхнього відносного узгодження і балансування.

Однак інформаційні системи лише концентрують і обробляють інформацію, а потім передають її споживачу, а оскільки економічні процеси мають ймовірнісний характер, то цілком невідомість ринку усунути не можна, тобто збалансувати всі параметри виробництва з масштабами, структурними та іншими характеристиками ринку неможливо. До того ж, оцінка і прийняття рішень є вже функцією людини, яка не гарантована у своїй роботі від недоліків, помилок і прорахунків. Усе це, звичайно, знижує рівень ефективності регулювання, але не може скасувати останнього. Отже, мова йде про поєднання ринкових методів з методами, що задаються економічно і соціально обґрунтованим регулюванням. Їхнє вмiле поєднання - суть функціонування економічного механізму, механізму економічного управління, а оптимальне поєднання - умова ефективного відтворення економічної системи на макрорівні [4, с.47].

З еволюцією системи економічного управління пов'язані істотні зрушення в ході циклу. Хоча регулювання не в змозі цілком позбавити економіку від коливань темпів зростання, але його серйозним досягненням стало значне згладжування амплітуди цих коливань та запобігання падіння виробництва у фазі спаду нижче раніше досягнутого рівня. Як правило, тепер справа обмежується зниженням у більшій чи меншій мірі темпів приросту. Таким чином, фаза кризи в колишньому розумінні відійшла в минуле.

Що стосується основних напрямів державної економічної політики, то, природно, у ході розвитку вони не залишалися незмінними. Зрушення в них залежать від конкретної обстановки. Антициклічна політика держави ґрунтується на кейнсіанських і некейнсіанських концепціях і виходить з еволюції в ході циклу ефективного попиту, що виступає як функція споживання

і капіталовкладень. У цьому випадку держава орієнтується на розширення сукупного попиту у фазах спаду і його обмеження у фазах підйому, зокрема, за допомогою бюджетних і кредитно-грошових заходів. Загальною метою виступає недопущення відхилень від стану рівноваги, але оскільки досягти цього в принципі практично неможливо, то реальне завдання зводиться до максимально можливої мінімізації таких відхилень. У рамках зазначеного підходу застосовується інструментарій, пов'язаний зі збільшенням бюджетних асигнувань на економічні цілі та з кредитною експансією в періоди спадів і, навпаки, бюджетними обмеженнями і кредитними рестрикціями в періоди підйомів для того, щоб не допустити "перегріву" кон'юнктури. Варто мати на увазі й те, що на відміну від минулого, коли у фазі кризи ціни падали, створюючи тим самим умови для розширення можливостей реалізації і подолання кризи, нині у фазі спаду падіння цін не відбувається. Це є наслідком як олігополістичної політики цін, так і всього комплексу заходів для економічного регулювання, в результаті якого більш не відбувається падіння рівня виробництва нижче раніше досягнутого і справа обмежується зниженням темпу приросту[5].

Розглянувши вище підходи протиставляється монетаристське трактування проблеми, відповідно до якого головна роль у циклі відведена нестабільності грошової пропозиції. Її винуватцем з'являється політика держави. Засобом стабілізації виступає регулювання грошового обігу. Безсумнівно, що монетаристські підходи, що спрямовані на стримування інфляції і мінімізацію її впливу на економічне зростання, не викликають заперечень. Однак грошові фактори не можна виривати з загальної системи всіх інших факторів і умов економічного росту: їх варто розглядати комплексно, у тісній динамічній взаємодії і взаємовпливові.

У цьому зв'язку особливої значимості набуває державна політика забезпечення інвестиційних балансів. Децентралізоване формування підприємствами і компаніями своїх інвестиційних фондів, від реалізації яких залежать за інших рівних умов динаміка і структурні параметри економіки, ставить питання про забезпечення загальних пропорцій відтворення в масштабах усієї країни. Підтримка їхньої динамічної збалансованості давно вже перетворилося в складне завдання всієї системи економічного управління. На мікроекономічному рівні підприємства і їхні об'єднання самі не в змозі забезпечити необхідну координацію цих процесів у масштабах усього народного господарства. Ринкові механізми можуть здійснити подібну координацію, але з неприйнятними економічними і соціальними витратами. Звідси випливає необхідність участі держави в координації і регулюванні капіталовкладень у загальнонаціональному масштабі.

Оскільки за допомогою тільки кредитного, податкового і бюджетного регулювання належного ефекту досягти неможливо, ці заходи були доповнені

регулюванням на рівні корпорацій, з одного боку, і адміністративним державним регулюванням, з іншого [6, с.4-6].

Звичайно, досить складні системи нездатні забезпечити абсолютно повну збалансованість усіх необхідних пропорцій, адже система самих інвестицій повинна бути, у свою чергу, збалансована з місткістю і структурою ринку, зі збуту усередині країни і за кордоном, причому з ринком також нестабільним і динамічним.

З антициклічною та інвестиційною політикою тісно поєднується державне прогнозування і програмування. Їхнє функціональне призначення заключається в загальній орієнтації розвитку бізнесу і ринкової економіки в цілому, у визначенні основних напрямків науково-технічного прогресу та викликаних ним структурних перетворень. Програмування реалізується у формі конкретних народногосподарських програм як загального, так і галузевого характеру, і є складовою частиною регулювання ринкових механізмів[7, с.38-71].

Антиінфляційна політика на сучасному етапі пов'язана, як правило, з моделями інфляції попиту та інфляції витрат, яка виникає при підвищенні вартості одного чи декількох компонентів факторних цін на стадії виробництва. Результатом цього є зростання ринкових цін, знецінення грошей, негативні соціально-економічні наслідки. Тому регулювання грошового обігу спрямовано на максимально можливу стабілізацію умов відтворення і зростання, з одного боку, і соціального стану, з іншого.

Принципово важливе значення мають такі напрями державної економічної політики як політика доходів, забезпечення режиму ринкової конкуренції як фактора технологічного та економічного прогресу.

Для ефективної конкуренції необхідний ринок покупця. Однак процеси концентрації і централізації виробництва і капіталу створюють у ряді випадків ситуацію ринку виробника або інакше - панування монополістичних структур. Тому держава повинна регулювати процеси концентрації і забороняти різного роду угоди і змови підприємців, запобігаючи тим самим недобросовісну конкуренцію. Контроль над концентрацією реалізується у формі регулювання процедури злиттів підприємств, для чого необхідна санкція державної адміністрації. Критерієм регулювання виступає частка ринку, що приходить на дану компанію, а також величина активів, обсяг продажів і ряд інших. У багатьох країнах на додаток до регулювання концентрації власності застосовується регулювання на рівні менеджменту - поєднання вищих управлінських посад у різних компаніях.

Регулювання картельної практики виражається в забороні угод і погоджених дій підприємців, що передбачають встановлення і підтримку цін і розмірів виробництва (квот), обмеження обсягу потужностей і застосування

технологій, умов збуту, складу клієнтів і постачальників. При цьому угода не обов'язково формально оформлено. Найчастіше картелі приховано домовляються, що заборонено законодавством.

У реальному житті з дозволу влади картелі діють, наприклад, у формі експортно-імпортних асоціацій або у галузях і виробництвах, де режим конкуренції може завдати шкоди, а також в антикризових цілях, для підтримки розвитку нових галузей і т.п.

Новим напрямом державного регулювання на етапі інформаційної революції стала екологічна сфера. Екологічна криза свідчить про серйозне порушення рівноваги між перетворюючою діяльністю суспільства по відношенню до природи і станом екосистем у цілому. Під погрозою виявилися природні умови існування самого біологічного життя на планеті. За такої ситуації влади вживають заходів по регулюванню технологічних факторів забруднення навколишнього середовища, особливо автотранспортом, а також стимулюванню впровадження маловідходних і безвідходних технологій, по моніторингу стану повітряного і водяного середовища, по асигнуванню коштів з бюджету на екологічні цілі. У багатьох країнах були прийняті закони про охорону навколишнього середовища, включаючи систему санкцій за її забруднення. Однак навіть ефективні заходи на мікрорівнях не здатні вирішити виниклі проблеми, оскільки їм властивий загальнопланетарний характер [1, с. 488-497, 509-512].

Практика всіх країн з ринковою економікою свідчить, система економічного регулювання складається з адміністративних і ринкових методів. Адміністративні методи (державне регулювання) були і залишаються невід'ємною формою і способом економічного управління. На практиці вони здатні відповідати вимогам економічних законів і конкретної обстановки, але можуть йти врозріз з ними і тому протистояти інтересам забезпечення оптимального рівня економічної ефективності і соціальної віддачі. Однак навіть при проведенні обґрунтованої господарської політики на її шляху стоять об'єктивні обмеження, що перешкоджають виконанню вимог економічних законів. Це пов'язано з багатьма факторами, в тому числі із серйозним розширенням масштабів і ускладненням механізмів відтворювального процесу, особливо при інформаційній революції, з його ймовірним і різноманітним характером розвитку. Звідси необхідність використання ринкових механізмів. Разом з тим у чистому вигляді ринкових механізмів немає в жодній країні з ринковою економікою, оскільки вони вели б до анархії, диспропорцій і суперечностей на всіх рівнях господарства та до негативних наслідків у соціальній сфері. Сам по собі ринок - це досить недосконалий економічний регулятор. Саме тому, як свідчить практика минулого століття, оптимум складається в поєднанні ринкових та позаринкових методів економічного

регулювання. Співвідношення адміністративних і ринкових методів, а в межах адміністративних методів - співвідношення прямих (позаекономічних) і непрямих (економічних - податкових, цінових, кредитних і ін.), цілком залежить від конкретних обставин та етапу розвитку. Досвід показав, що чим гостріше, напруженіше і ближче до кризи економічне становище, у тому числі його розбалансованість, тим більша роль адміністративних позаекономічних методів. І навпаки, чим стабільніша економіка, чим краще забезпечуються необхідні пропорції в механізмі відтворення, тим вище роль ринкових методів, що доповнюються адміністративно-економічними непрямыми методами управління [8, с.58-63]. Наприклад, після Другої світової війни в ході післявоєнного відновлення і в міру стабілізації економічного становища система економічного регулювання еволюціонувала у бік підвищення ролі і значення ринкових і адміністративно-економічних форм і методів, включаючи при необхідності і прямі методи адміністративного управління.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє зробити наступні узагальнення про систему механізмів управління і регулювання економічних систем, які склалися до початку нинішнього століття.

1. Система управління і регулювання складається з двох рівнів: мікрорівня і макрорівня. Для корпорацій економічна діяльність має строго плановий характер, включаючи всі стадії відтворення - від розробки виробничих і збутових планів, фінансових кошторисів, технічних і дослідницьких програм і т. п, до їхньої синхронізації і максимального ув'язування між собою. Без такої планової організації скільки-небудь нормальне функціонування і прийнятна рентабельність не можуть бути забезпечені. Важливою складовою управління виступають програмування і прогнозування, а також служба, в обов'язки якої входить ретельний моніторинг і своєчасне коригування планів у залежності від обставин, що складаються.

2. Зв'язок між суб'єктами господарювання здійснюється через ринок і доповнюється регулюванням на макроекономічному рівні, так як система чисто ринкового регулювання взаємодії мікроекономічних структур економічної системи може призвести до негативних економічних і соціальних наслідків. Мікрорівень не спроможний забезпечити ефективне функціонування механізму ринкової економіки, зокрема, належні пропорції господарства і ринкової конкуренції. Державне регулювання створює умови для певної координації функціонування самостійних економічних суб'єктів - корпорацій, банків та інших структур. У цьому процесі також беруть участь в обмеженому розмірі концерни, фінансові групи, асоціації тощо. У державному регулюванні економіки нової якості набуло планування, яке нічого загального не має з директивним плануванням. Метою індикативного планування є програмування, прогнозування та орієнтація економічної діяльності господарюючих суб'єктів.

Різними методами в залежності від обстановки державне регулювання має забезпечити синхронізацію, збалансованість і безперервність відтворення в масштабах всієї економіки.

3. Глибинна сутність системи економічного управління і регулювання, що виникла і розвинулась в минулому столітті, заключається в тому що за цей період була вироблена оптимальна модель поєднання ринкового і планового механізмів як на мікро-, так і на макрорівні - планомірно регульованого господарства. З цього погляду еволюція механізмів управління і регулювання товарно-грошового господарства нараховує декілька етапів. Для першого з них було характерне панування механізму відносно вільного ринку. Другий етап включав становлення механізмів регулювання ринкового господарства з початку Першої і до закінчення Другої світової війни. Третій етап охоплює післявоєнний період приблизно до 70-х рр., за час якого ці механізми склалися в постійно діючу систему. У двох попередніх періодах регулювання було лише тимчасовою реакцією на періоди надзвичайного характеру. Нарешті, четвертий етап відноситься до етапу інформаційної революції, коли механізми регулювання і управління були доповнені механізмами, що базувалися на новій комп'ютерній техніці, інформаційному обміні.

4. Нова структура буде і надалі розвиватися й удосконалюватися. При всіх технологічних зрушеннях у механізмах взаємодії ринкових і планових начал її основні принципи, що сформовані на сьогоднішній день, на перспективу збережуться. Поєднання та ефективність функціонування цих двох взаємозалежних складових єдиного механізму управління та регулювання економічної системи є однією з необхідних умов реалізації оптимальної моделі економічного розвитку.

Література:

1. Государственное регулирование рыночной экономики [Текст] : Учебник для вузов / Под ред. Кушлина В.И., Волгина Н.А. - М.: ОАО "НПО "Экономика". - 2000. - 735 с. - 3000 экз. - ISBN 5-282-01958-2.

2. Игнацкая, М. А. Новая экономика [Текст] : опыт структурно-функционального анализа. - М.: Ком Книга, 2006. - 340 с. - ISBN 5-484-00344-X.

3. Миропольский, Д. Будущее мировой экономики [Текст] : соотношение рыночных и плановых основ // Экономист. - 2004. №8. - С.59-66. - ISSN 0869-4672.

4. Попов, А. Плановые и рыночные методы [Текст] : условия сочетания // Экономист. - 2006. - №10. - С.47-52. - ISSN 0869-4672.

5. Круш, П. В. Стабілізація в транзитивних економіках [Текст] : управління попитом // Формування ринкових відносин в Україні. - 2004. - №12

(43). - С.133-135; Круш, П. В. Стабілізація в транзитивних економіках [Текст] : структурна політика // Формування ринкових відносин в Україні. - 2005. - №1 (44). - С.44-46; Круш, П. В. Стабілізація в транзитивних економіках [Текст] : валютна політика // Формування ринкових відносин в Україні. - 2006. - №2 (45). - С.11-13.

6. Фінансово-кредитні методи державного регулювання економіки [Текст]: Монографія / За ред. д-ра екон. наук А.І. Даниленка. - К.: Ін-т економіки НАНУ, 2003. - 415 с. - 300 екз. - ISBN 966-02-2815-5.

7. Державне регулювання економіки [Текст] : Навч. посіб./ С.М. Чистов та ін. - К.: КНЕУ, 2000. - 316 с. - 8000 екз.- ISBN 966-574-089-Х.

8. Малий, І. Й., Диба, М. І., Галабурда, М. К. Держава і ринок [Текст]: філософія взаємодії: Монографія / За заг. та наук. ред. д-ра екон. наук, проф. І.Й. Малого. - К.: КНЕУ, 2005. - 358 с. - 300 екз. - ISBN 966-574-754-1.